

ІСТОРИЧНИЙ КОМЕНТАР Л. А. БУЛАХОВСЬКОГО ЯК НОВИЙ НАУКОВИЙ МЕТОД І ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті розглядаються історичний коментар Л. А. Булаховського як новий науковий метод і його внесок у соціолінгвістику, важливі для дальшого дослідження української мови.

Ключові слова: Л. А. Булаховський, історичний коментар, науковий метод, соціолінгвістика, українська мова.

У науковій спадщині Л. А. Булаховського значне місце посіли праці, що мають характер історичних коментарів до сучасних слов'янських літературних мов, такі як «Історичний коментарій до української літературної мови», «Исторический комментарий к русскому литературному языку», «Акцентологический комментарий к польскому литературному языку» і ціла низка подібних, які становлять основну частину наукового доробку визначного мовознавця протягом останніх двадцяти п'яти років його життя (з 1936 по 1961 рік). Будучи застосованими не лише до слов'янських, а й до будь-якої мови світу, відбиті в цих працях нові напрям і метод вивчення мов є вельми перспективними, зокрема й стосовно української мови, на чому хотілося б наголосити.

Очевидно, постання цих праць, як це нерідко спостерігається в науці, диктувалося бажанням ученого в найяснішій і найзрозумілішій формі пояснити складні історичні процеси, ідучи від найближчого сучасної мови, де в одній синхронній площині виступають явища різного часового походження, давнішого, усереднено сучасного і найновішого. Для тодішнього основного контингенту студентів, як правило, дуже погано підготованого в галузі мов, такий підхід був особливо доречним і важливим. Історичне коментування фактів сучасної літературної мови було найпростішим і найефективнішим способом підвести тодішню аудиторію не тільки до розуміння фактів сучасної мови в історичній перспективі, а й до розуміння історії мови, її розвитку взагалі.

Отже, історичне коментування було передусім дуже вдалим методико-дидактичним засобом прилучити слухачів до історії мови, показавши її теоретичну й практичну важливість. Однак цим, звичайно, далеко не вичерпується значення історичного коментування мови. Воно, звертаючи нашу увагу на одночасну наявність у мові явищ зовсім нових (що виникли недавно), цілком узвичаєних, більш або менш застарілих, а то й зовсім архаїчних, але цитатно вживаних, дозволяє побачити, навіть при синхронному, цілком об'єктивному її описі, а не примітивізованому відбитті, розвиток мови в часі, її майже непомітну, але завжди наявну діахронну рухливість, яку найяскравіше відбивають стилі мови. Вони стосуються всіх її рівнів — фонетичного, граматичного, лексичного, фразеологічного.

У фонетиці це виявляється в існуванні так званого повного і неповного (точніше, неповних) стилів вимовляння, особливо помітного при вживанні найбільш частотних (здебільшого службових) слів. До повного стилю, при якому старанно вимовляються всі голосні й приголосні слова, мовці тяжіють, виголошуючи промови, читаючи лекції, при розмові з якимись особливо шанованими (за віком або рангом) або дистанційованими особами. Більш або менш неповні (отже, й більш знижені) стилі пов'язані з розмовами швидкими, недбалими або інтимно-«розкутими» в тісному колі друзів. У першому випадку на порядку денному стоять такі форми, як *треба, може, тільки, стільки, скільки, каже*, у другому — цілком можливе недбаліше вимовляння типу *треба* (з б при неповному зімкненні) або *тра, мо'же* (з послабленим ж) або *мо, тіки, стіки, скіки, кае*, або й *ка* (зафіксовано й такі вислови, як *Він мені ка, а я йому ку*). При мовленні, «защібнутому на всі гудзики» чуємо *немає, гуляє, читає*, при менш старанній вимові — *немає, гуляє, читає*. Звідки вже недалеко до *нема, гуля, чита*. Якщо ще в 50-х роках ХХ ст. І. О. Варченко фіксував у старих жінок (у лубенських говірках) паралельно з *пише* форму *пишетъ*, а з *може* — *можетъ*, то видно, яку еволюцію пережила мова буквально на очах історії.

Варіативність старіших, як правило, повніших форм, які є водночас і стилістично більш піднесеними, і скорочених, більш розмовних, широко використовується в поезії. Тут уже фонетика непомітно змикається з граматиною, яка в свою чергу дає випадки суто граматичних, стилістичних (і водночас діахронічних в синхронії) варіантів. З одного боку, маємо просунуті, новітні варіанти, пор.: «Я встав. Чого? Мо', бомба хоче влетіти з гулких галерей?» (П. Тичина), з другого, — поряд із усталеними стягненими формами прикметників типу *зелене* або *вольну* маємо в поезії і давніші нестягнені — «Ой, чого ти почорніло *зелене* поле? Почорніло я од крові за *вольную* волю...» (Т. Шевченко). Давніші повні форми створюють безперечний ефект поетичної піднесеності. Суто граматичну, стилістичну синхронну варіативність створює використання архаїчних форм, наприклад тих самих нестягнених форм, а також нечленних форм прикметника як у народнопісенній так і в літературній поезії, напр.: «Ой зійди, зійди *ясен* місяцю, як *млинове* коло...» або «Сурми, що сурмили в *Новіграді*, хто урве їх не смертельний звук...» (М. Рильський). Такого самого ефекту архаїчності й водночас піднесеності надає вживання Шевченком форми старого перфекта: «*І став еси* На великих купах, На розпутті, всесвітньому Іезекіїлем...» («Єретик»).

Є ціла низка можливих стилістичних варіантів — найновітніших (вульгарних), сучасних (нейтральних) і архаїчних (піднесених) також у галузі лексики. Іноді цей ряд обмежується й протиставленням двох рівнів: сучасне – (нейтральне) — старовинне (піднесене), пор.: *чолов'яга* — *чоловік* — *муж*, *жінка* — *жона*, *пальці* — *персти*, *хмара* — *оболок*, *червоний* — *черлений*, що також використовується в поезії. Наприклад: «В ім'я його жити й змагатись як *муж*» (М. Бажан), «Хилить обличчя кохана до узголів'я *жена*» (М. Рильський), «Огненними *перстами* благовістила ніч...» (М. Філянський), «... *оболок* проплив» (М. Бажан), «... і май *черлений* одійшов за грань...» (М. Рильський) тощо.

Має свою варіативність, водночас нерідко часову і стилістичну, й фразеологія, порівняймо формули вітання: «*Здоров!* — *Здоров, був!*» (із «*Здоров був би!*») — «*Доброго здоров'я!*»; «*Добрідень!*» — «*Добрий день!*» — «*Доброго дня!*» (остання чи не найбільш урочиста) і вульгарно-розмовне: «*Добрий*» (як відповідь).

Як бачимо, українська мова, утім, як і будь-яка інша, має у своєму розпорядженні багату палітру різноманітних стилістичних варіантів, що в свою чергу створює співіснування в ній різних хронологічних шарів, володіння якими пе-

ретворює її на цілком життєздатну і привабливу, а не мертвотно засушену. І допомагає це розкрити новий напрям мовних досліджень, відкритий для нас Л. А. Булаховським. Водночас цей напрям і метод дають нам змогу набагато повніше побудувати історію мови, усунувши дещо штучний поділ мовних досліджень на суто синхронічні й діахронічні. В історичне вивчення він уносить системність, у сучасні описи — елементи історизму, діахронності.

Звичайно, не всі з наведених форм активно вживаються носіями сучасної української літературної мови в Східній Україні. Але пояснюється це не так їхнім фактичним браком (вони цілком уживані в народнорозмовній мові і в розмовному мовленні Західної України), скільки ненормальними умовами розвитку української літературної мови на сході України і спричиненою цим певною її «закостенілістю». Образно кажучи, у містах, а це основні осередки формування літературної мови, вона плещеться не вільним морем, як це властиве щасливішим її слов'янським сестрам, російській і польській, а тече вузькими й кволими потічками або міститься у своєрідних акваріумах, окремих установах, де вона вживається між повноводними потоками місцевої російської мови й зовсім неавторитетної української напівмови — «суржику». А це змушує носіїв літературної мови до її суворой нормативності. Тут не стільки провина самої мови та її носіїв, скільки обставин її життя.

Однак і в цих обставинах допомагає зорієнтуватися думка-образ Л. А. Булаховського, який, порівнявши мову з валютою, тим самим дав поштовх до створення соціолінгвістичної класифікації мов¹. Отже, історичне коментування сучасних літературних мов дотично до української дозволяє побачити в ній величезні потенційні стилістичні ресурси, надані їй історією. Лише від престижності мови, піднесення її соціолінгвістичного статусу залежить, щоб ці потенції були зреалізовані.

Таким чином, новий напрям, а точніше, два напрями, започатковані великим ученим, даючи ключ для найдосконалішого дослідження історії української мови, дозволяє застосувати їх для забезпечення їхнього майбутнього.

Тим самим наш великий попередник озброїв нас, його учнів і послідовників, досконалим дослідницьким знаряддям, що дає нам змогу якнайточніше висвітлити в усіх її складнощах як сучасну мову, так і всі попередні етапи її історичного розвитку. Таким чином, його відхід у небуття аж ніяк не став, сказати б, його знебулістю, бо з нами навіки залишилися його душа, думка, які не покидають нас, ставши тією провідною зіркою, що кличе за собою й веде вічно вперед до дедалі нових, ще не здобутих верховин науки.

О. В. ТКАЧЕНКО

THE BULAKHOVSKY'S HISTORICAL COMMENTARY AS A NEW SCIENTIFIC METHOD AND ITS SIGNIFICANCE FOR THE UKRAINIAN LANGUAGE RESEARCH

The article deals with the Bulakhovsky's historical commentary as a new scientific method and his contribution to the sociolinguistics, important for the further investigation of the Ukrainian language.

Key words: L. A. Bulakhovsky, historical commentary, scientific, method, sociolinguistics, the Ukrainian language.

¹ На жаль, відповідна думка, наскільки відомо, не знайшла відбиття і розвитку в працях ученого, будучи сформульованою усно в одній із бесід з науковими співробітниками і аспірантами Інституту мовознавства. Проте навіть у стислому формулюванні вона була настільки яскравою й виразною, що мимохіть висвітлила для уважних слухачів можливість побудови соціолінгвістичної класифікації мов на підставі поцінувального критерію (їхньої оцінки суспільством).